

Rapport 2011:1

Arkeologi

Elledning mellan kyrkstugorna 549 och 551 Jordbrogränd

Arkeologisk förundersökning Raä 330, Gammelstads kyrkstad, fastigheten Nederluleå kyrkovall 1:1, Nederluleå socken, Luleå kommun, Västerbottens län, Norrbottens län

Norrbottens museum
Olof Östlund

Dnr 260-2010
Lst dnr 431-5055-10

Tekniska uppgifter

Länsstyrelsens (beslut) dnr:	431-5055-10
Norrbottens museum dnr:	260-2010
Uppdragsgivare/finansjär:	Luleå Energi
Fornlämning nr:	Raä 330
Kommun:	Luleå
Socken:	Nederluleå
Landskap:	Västerbotten
Län:	Norrbotten
Fastigheter:	Nederluleå kyrkovall 1:1
Typ av uppdrag:	Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning
Datering:	Recent (Bedömning utifrån fynd)
Typ av fornlämningsobjekt:	Kyrkstad (<i>bestående av kulturlager under befintlig bebyggelse</i>)
Antal fältdagar och varaktighet	2 timmar (¼ dag) den 21 september, (4 arbetstimmar (2 x 2 personer))
Rapporttid:	2 arbetsdagar, (16 arbetstimmar 1 person)
Fyndhantering:	-
Fältarbetsledare:	Olof Östlund
Rapportansvarig:	Olof Östlund
Fältpersonal:	Carina Bennerhag
Underkonsulter:	-
Undersökt yta	Förundersökningsområdet (1 schakt) motsvarar ungefär 1,8 m ² .
Höjd över havet:	7-8 m ö h
Koordinater:	N 7298301,1 / E 822777,1 (NV hörnet) av schakt), N 7298298,8 / E 822783,7 (SÖ hörnet av schakt) <i>Inmätt med Luleå kommuns plankarta som grund i Sweref 99 TM</i>
Ek. karta:	24L 9h Gammelstaden (241 97), (RT 90 2,5 gon W)
Dokumentationsmaterial:	Samtliga originalhandlingar, i det här fallet en ritning med schaktbeskrivning på (bilaga 4) och digitala fotografier, förvaras i Norrbottens museums respektive (akt-, bild-) arkiv. Foto Acc nr 2010:297:01 – 07 , (7 bilder) bilaga 5
Digitalt dokumentationsmaterial:	Det digitala underlagsmaterialet finns i shapeformat i Sweref 99 TM. Det förvaras på Norrbottens museums servrar. Back-uper tas dagligen av landstingets IT-personal på allt material som förvaras på server. Rekommendationer inväntas för långtidsförvaring av digitalt arkeologiskt material från Riksantikvarieämbetet. (Under utformning)
Digital programvara:	Microsoft Office (XP), ArcGIS 9.2, Adobe PhotoShop Elements 4.0.
Fynd:	Inga fynd tillvaratogs.
Foto:	Digitala, Acc nr 2009:297:01-07, bilaga 5
Ritningar:	1 (Bilaga 4)

Foto på framsida: acc nr 2009:297:07, © Norrbottens museum, Carina Bennerhag.

RAPPORT

Arkeologisk förundersökning/schaktkontroll

Elledning mellan kyrkstuga 549 och 551

Fastighet: Nederluleå kyrkovall 1:1

Nederluleå socken och Luleå kommun

Västerbottens län

Norrbottens län

Raä 330

Innehållsförteckning

Tekniska uppgifter	1
RAPPORT	2
Inledning	3
Sammanfattning	3
Syfte	3
Inriktning och problemformuleringar	3
Områdets förutsättningar	3
Topografi och naturlandskap	3
Historik och fornlämningsmiljö	4
Tidigare undersökningar	4
Undersökningens utgångspunkter	5
Undersökningsplan	5
Metod och utförande	6
Avvikelser från arbetsplanen	6
Resultat	6
Vetenskaplig tolkning	6
Slutsats/Vidare undersökningar	6
Utvärdering	7
Referenser	7
Publicerade källor	7
Bilagor	7

Inledning

Norrbottens museum utförde 2010-09-21, en arkeologisk förundersökning inom Raä 330, Nederluleå socken. Arbetet utfördes på begäran av Luleå kommun (Luleå energi AB), efter beslut av Länsstyrelsen i Norrbottens län (Lst dnr 431-5055-10).

Undersökningen föranleddes av att en elledning skulle dras till kyrkstuga 549 från kyrkstuga 551. Eftersom arbetena skulle ske inom gränserna för fornlämningen Raä 330 krävde länsstyrelsen att en arkeologisk förundersökning skulle utföras i samband med att Luleå energi grävde för det elektriska.

Förundersökningen utfördes av Norrbottens museum; av arkeologerna Olof Östlund och Carina Bennerhag.

Sammanfattning

Inget av antikvariskt intresse påträffades i schaktet, varför det planerade arbetet med elledningen kunde utföras utan hinder.

Syfte

Syftet med förundersökningen är främst avgränsande för att ta reda på om rest av fornlämning finns inom de ytor som berörs av schaktningen för elledningen. Förundersökningen är också till för att ta fram ett besluts- och planeringsunderlag, som kan avgöra om tillstånd till ingrepp i Raä 330 kan ges. Utifrån syftet är den huvudsakliga målgruppen länsstyrelsen, olika myndigheter och företagare/exploatörer.

Inriktning och problemformuleringar

Undersökningen är ett led i den långsiktiga kunskapsuppbyggnaden med sikte på att kartlägga Gammelstads ålder, tidigaste utveckling och utbredning. Detta, samt att få bättre kunskap om medeltida gårdar, handeln och områdets kontaktnät, är något som efterfrågas i *Arkeologi i Norrbotten - en forskningsöversikt*.

Områdets förutsättningar

Topografi och naturlandskap

Det aktuella undersökningsområdet är beläget ca 190 m SSV om kyrkan i Gammelstads kyrkby. Det ligger inom fornlämningsområdet Raä 330 (se bilaga 1 och 2). Raä 330 är beläget på en mindre moränrygg mellan Lule älv, som flyter söder om kyrkbyn, och en äldre uppgrundad vik i nordost. Området är omgivet av flacka åkermarker, allmänningar och nyare bebyggelse. Nivån över havet för Raä 330 uppgår idag till mellan 5 och 20 meter.

Det aktuella undersökningsområdet ligger på flackt S-sluttande mark i Kyrkbyn på en höjd av 7 – 8 m ö h. I förundersökningsschaktets närområde finns nyare bebyggelse och kyrkstugor vilka kan ha sitt ursprung i 1600-talet.

Historik och fornlämningsmiljö

Raä 330 har beteckningen ”Kyrkstad” och består av kulturlager och befintlig bebyggelse. Sannolikt har bebyggelsen i Gammelstads kyrkby sina rötter i medeltid. År 1339 omtalas att ett kapell finns i Luleå och 1374 har detta kapell blivit sockenkyrka med egen församling (*Nordberg 1965:50ff*). Platsen för kapellet är okänd, men att det låg i Gammelstad är rimligt att anta, vilket innebär att vi kan räkna med bebyggelse här vid den tiden.

Stenkyrkan som ersatte det tidigare kapellet började byggas under slutet av 1400-talet. Vid den tiden var detta den största kyrkan och tillika största stenbyggnaden norr om Uppsala, vilket vittnar om platsens betydelse.

Gammelstad har haft sin främsta betydelse som mötesplats, som en in- och utförselexport för människor och varor. Under den intensiva delen av inlemmandet av Norrbotten i riket låg Gammelstad strategiskt placerat. Tillsammans med bl.a. G:a kyrkbyn i Piteå och Torneå utgjorde Gammelstad en språngbräda för mission och handel inåt landet. De fiskala funktionerna som centralmakten började utöva under medeltid behövde också en plats att utgå ifrån. Även de territoriella anspråken som kungariket Sverige börjar hävda i norr krävde en fast bebyggelse. Detta, kyrkplikten och de långa avstånden är de faktorer som bidragit till bebyggelsens expansion.

Vid tiden för stenkyrkans anläggande var området en del av en ö och Gammelstadsviken en havsvik, som nådde fram till utkanten av dagens kyrkby. När Gammelstad fick stadsrättigheter lagfästa år 1621 var viken fortfarande segelbar. Redan 1649 hade dock landhöjningen gjort att hamnen inte gick att använda. Detta medförde att staden Luleå flyttades till sitt nuvarande läge vid kusten.

Tidigare undersökningar

Gammelstads kyrkby räknas som fast fornlämning och inom området har ett flertal arkeologiska undersökningar företagits under årens lopp. Det aktuella undersökningsområdet ligger inom gränsen för Gammelstads utbredning år 1817. (Bergner 1817), men utanför det som av Ragnar Bergling tolkas som köpstadens bebyggda område omkring 1649 (*Bergling, 1964:102, fig 7*)

Bland de undersökningar/schaktkontroller som utförts tidigare, före 2010, inom 30 m från de aktuella förundersökningsschakten kan nämnas följande fem (var tidigare undersökningar utförts syns i bilaga 2):

År 1996 – Förundersökning drygt 20 m väster om det nu aktuella undersökningsområdet. Förundersökningen skedde inom kvarteret Musketören i korsningen Framlänningsvägen och Jordbrogränd med anledning av att Telia redan grävt upp ett kabeldike för kabelreparation. I schaktväggarna kunde ses sot- och kollinsler, samt tegelblandad sand. I schaktväggen påträffades också ofärgat planglas. I botten på schaktet påträffades ett ornerat ben som troligtvis varit en del av ett knivskaft eller knivslida. (Nbm dnr 1996/0541) (*Skållberg 1997a*)

År 1997 – Förundersökning på nästan samma plats som året innan, denna gång med anledning av reparationsarbeten av telekablar under Framlänningsvägen., ca 25 m V om det nu aktuella undersökningsområdet. Schaktet grävdes endast 0,4 m djupt och endast vägfyllnadsmassor påträffades. (Nbm dnr 1997/0384) (*Skållberg 1997b*) .

År 2000 – Förundersökning med anledning av upprättande av belysningsstolpar där det som närmast grävdes ca 10 m VNV om det nu aktuella undersökningsområdet. I södra delen av schakt 16 (schakt 16a) påträffades inget av antikvariskt intresse. (Nbm dnr 2000/0432) (*Fossum 2000a*)

År 2000 – Slutundersökning med anledning av upprättande av belysningsstolpar. Den sydligaste änden av schaktet grävdes ca 15 m NV om det nu aktuella undersökningsområdet. I schakt 16b, (som grävdes norr om förundersökningens schakt 16a), påträffades redan under förundersökningen en nedgrävd anläggning. Det var den som föranledde slutundersökningen. Vid slutundersökningen framkom dock att anläggningen var av senare datum eftersom det i och bredvid anläggningen bland annat påträffades en plastkam och porslin med tryckt dekor. Det påträffades också slagg, porslin, glas, brända ben och obrända ben. Samt ett mynt från 1761. Fynd från olika tidsperioder förefaller vara blandade på platsen. Ytterligare efterforskningar ledde till slutsatsen att nedgrävningen är en rest av en källare till ett hus som revs på 1930-talet och som fyllt igen senare, bland annat med bortröjt material från en brand på 1940-talet. (Nbm dnr 2000/0597) (*Fossum 2000b*)

År 2001 – Förundersökning med anledning av grävning för elkabel till kyrkstuga 190, drygt 20 m VNV om det nu aktuella undersökningsområdet. Vid kyrkstugan påträffades ett omrört lager med tegelkross. Ett fynd av ett kritpipeskaft gjordes i de omrörda jordmassorna. (Nbm dnr 2002/0030) (*Wrede 2002*)

Undersökningens utgångspunkter

Arbetet utfördes enligt Norrbottens museums arbetsplan (Nbm dnr 260-2010, daterad 2010-07-27) vilken länsstyrelsen baserat sitt beslut på.

Undersökningsplan

Förundersökningen skulle utföras som en schaktkontroll av elledningsschaktet. Schaktet skulle enligt arbetsplanen grävas ca 1 x 7 m och ned till det att orörd mark påträffades.

Om intakta kulturlager påträffades skulle dessa att beskrivas i ord och bild, samt ritas i profil i skala 1:10 eller 1:20. Om sådana anläggningar påträffades som bedömdes kräva en slutundersökning, skulle samråd ske med länsstyrelsen över telefon. Om endast omrörda kulturlager och/eller fyllnadsmassor påträffades, skulle dokumentationen av dessa att ske enbart som en beskrivning av profilen och/eller en enkel skiss.

Schakten skulle ritas in på plankarta som sedan digitaliseras och koordinatsätts med hjälp av en digital underlagskarta i projektionen RT90 2,5 gon W (eller Sweref om Riksantikvarieämbetet kräver detta). Anledningen till inmätningförfarandet av schakten är att felvisningen för en GPS i Gammelstad pendlar mellan 7 och 10 m, även vid klart väder, vilket innebär att schakten i värsta fall kan hamna på fel sida av en byggnad.

Ett C¹⁴-prov för dateringsändamål ingick i arbetsplanen, men endast om ett tydligt definierat kulturlager kunde påträffas.

Föremål som anses värdefulla för tolkningen av påträffade, bevarade kulturlager skulle enligt arbetsplanen tillvaratas. Förvaring av fynden skulle, om sådana togs in, ske i Norrbottens museums magasin enligt den standard som Riksantikvarieämbetet bestämt, i väntan på fyndfördelning

Ritningar, foton och övrigt arkivmaterial skall enligt arbetsplanen förvaras i Norrbottens Museums respektive arkiv.

Metod och utförande

Förundersökningen utfördes enligt Länsstyrelsens beslut som en schaktkontroll under pågående schaktning med grävmaskin. (För utbredning av schakten, se bilaga 3). Vid avslutad schaktning användes jordsonder i schaktets botten för att kontrollera att ingenting mer intressant kunde förväntas att hittas under schaktets botten. Schakten dokumenterades med digitalkamera, en skiss och schaktbeskrivning.

Det planerade arbetet kunde utföras utan vidare antikvariska hinder.

Avvikelser från arbetsplanen

I samband med att Luleå energi godtog kostnadsberäkningen och arbetsplanen för den arkeologiska insatsen så justerade de schaktets storlek. Det skulle endast grävas 0,2 m brett och 0,2 m djupt, och detta skrevs in i länsstyrelsens beslut. Schaktet grävdes också enligt de direktiven.

Resultat

Schaktets längd:	8 m
Schaktets bredd:	0,2 m
Schaktets djup:	0,2 m
Lagerföljd:	0,0 – 0,05 m: Gräs 0,05 – 0,2 m: Matjord (I schaktets första meter längst i V närmast kyrkstuga 551: Sandiga fyllnadsmassor) 0,2 – 0,3 m: Matjord (kontroll med sond). 0,3 – djupare. Orörd mark / sand. (kontroll med sond).
Beskrivning:	I schaktet finns enbart matjord med inslag av sten ovanpå fyllnadsmassor, som ligger ovanpå orörd mark. I fyllnadsmassorna finns enstaka bitar av krossat tegel, ett gångjärn/järnbeslag till en gammal dörr, en 33 cl glasflaska, en bit porslin. Närmast kyrkstuga 551 är omgrävt tidigare och uppfyllt med fyllnadsmassor. Fynden från schaktet tillvaratogs ej.
Datering:	Recent (nutid), bedömning utifrån fynd.

Vetenskaplig tolkning

I schakten fanns endast matjord och fyllnadsmassor. Fyllnadsmassorna hör ihop med någon slags omgrävning för kyrkstuga 551. Matjorden innehöll enstaka bitar av krossat tegel och annat recent fyndmaterial. Matjorden ligger direkt på opåverkad mark. Matjorden är utplanerad över ytan och innehåller fyndmaterial som följt med vid flyttandet av jordmassorna.

Slutsats/Vidare undersökningar

Norrbottens museum anser att ytterligare undersökningar med anledning av grävandet för just detta elkabelschakt mellan kyrkstuga 549 och 551 inte är nödvändiga.

Inför kommande undersökningar är det dock viktigt att komma ihåg att även där omfattande schaktningsarbeten har ägt rum tidigare kan intakta kulturlager och anläggningar påträffas. Att t ex följa äldre kabelgravar och schakt kan vara svårt och kulturlager kan påträffas även vid mindre ingrepp. Därför är det av stor vikt att samtliga markingrepp inom fornlämningsområdet bevakas av arkeolog.

Utvärdering

Undersökningen genomfördes utan problem.

Norrbottens museum, Luleå 2011-01-12

Olof Östlund, Arkeolog

Referenser

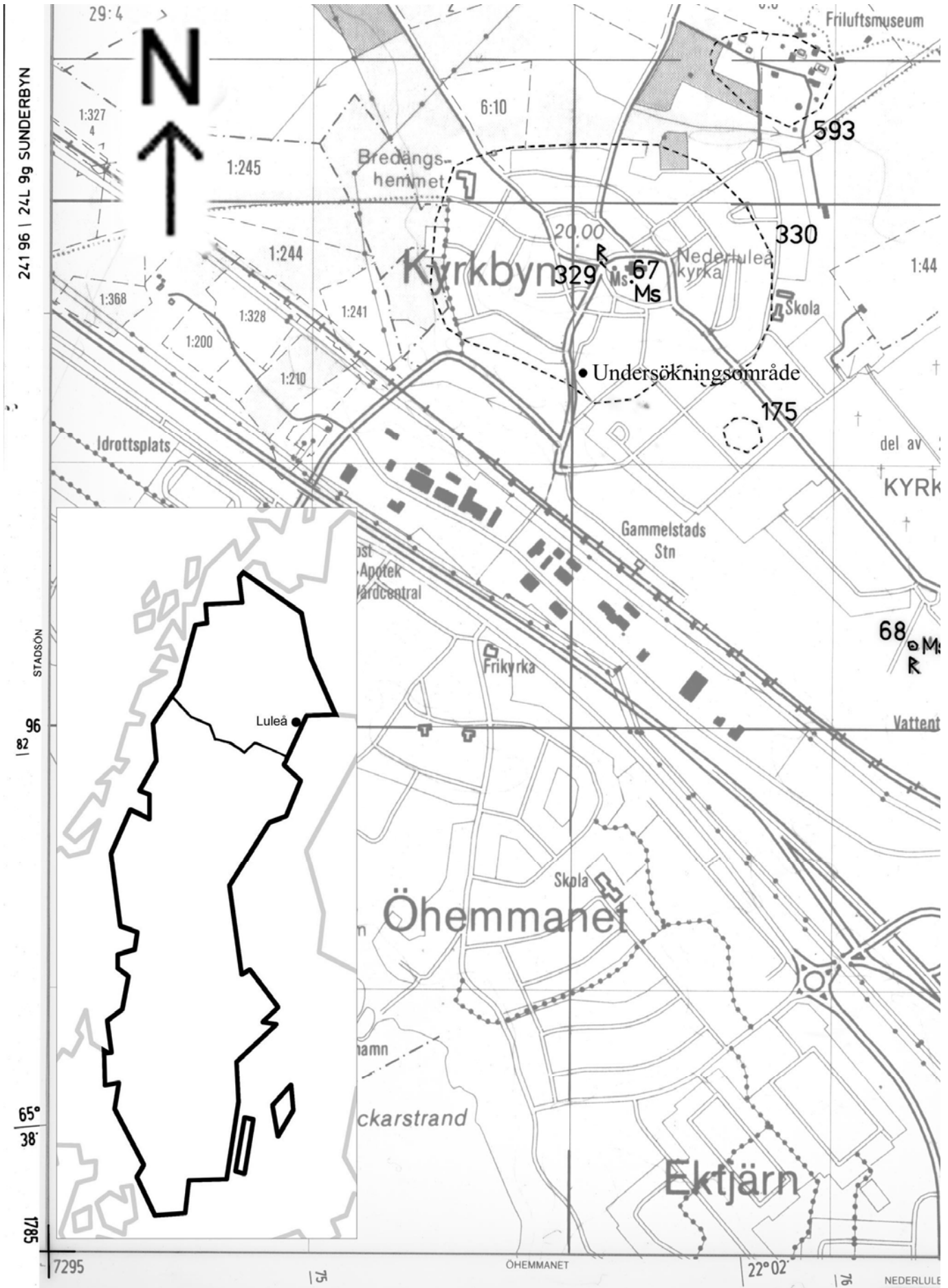
Publicerade källor

- Arkeologi i Norrbotten – en forskningsöversikt*. Länsstyrelsen i Norrbottens län
Rapportserie Nr 14/1998
- Bergling, Ragnar 1964. *Kyrkstaden i övre Norrland. Kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen*. Uppsala.
- Bergner, L P. 1817. *Charta Öfver Luleå Gammel Stad*. (Nytryck Lantmäteriet)
- Nordberg, Albert 1965. *En gammal Norrbottensbygd. Anteckningar till Luleå sockens historia*. Luleå.
- Skålberg, Pia 1997a. *Rapport. Arkeologisk förundersökning. Raä 330, Kvarterat Musketören, Nederluleå socken, Västerbotten, Norrbottens län*. Norrbottens museum, Luleå (dnr 1996/0541)
- Skålberg, Pia 1997b. *Rapport. Arkeologisk förundersökning. Raä 330, Framlänningsvägen, Nederluleå socken, Västerbotten, Norrbottens län*. Norrbottens museum, Luleå (dnr 1997/0384)
- Fossum, Birgitta 2000a. *Rapport. Arkeologisk förundersökning inför uppsättande av belysningsstolpar. Raä 330, Gammelstads kyrkby, Nederluleå socken, Norrbottens län, Västerbotten*. Norrbottens museum, Luleå. (dnr 2000/0432)
- Fossum, Birgitta 2000b. *Rapport. Arkeologisk slutundersökning inför uppsättande av belysningsstolpar. Raä 330, Gammelstads kyrkby, Nederluleå socken, Norrbottens län, Västerbotten*. Norrbottens museum, Luleå. (dnr 2000/0597)
- Wrede, Anja. 2001. *Förundersökning i Gammelstad 2001. Kyrkstuga 190, Jordbrogränd, Raä 330 (Nbm dnr 2002/0030)*. Ur Wrede, A. 2001 et al: *Rapport. Arkeologiska förundersökningar i Gammelstad år 2001. RAÄ 330, Gammelstads kyrkby. RAÄ 593, Hägnan. Nederluleå socken, norrbottens län, Västerbotten*. Rapport Norrbottens museum, Luleå

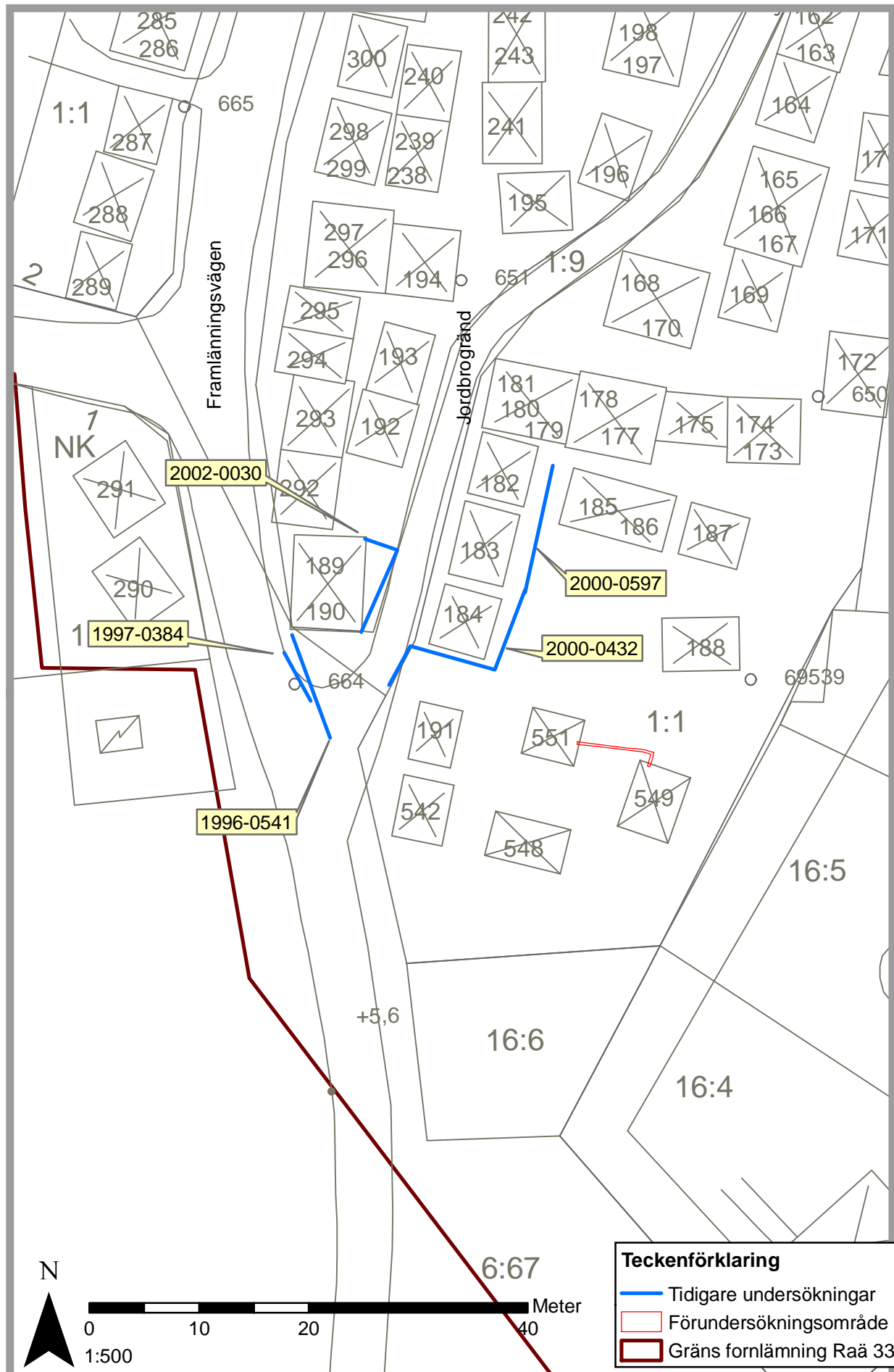
Bilagor

1. Utsnitt, Ekonomisk karta 24L 9h Gammelstaden, skala 1:10 000
2. Förundersökningsschakt och tidigare undersökningar. Översiktsplan, Luleå kommuns plankarta, skala 1:500
3. Förundersökningens schakt, skala 1:100 (Luleå kommuns plankarta)
4. Ritningslista
5. Fotolista

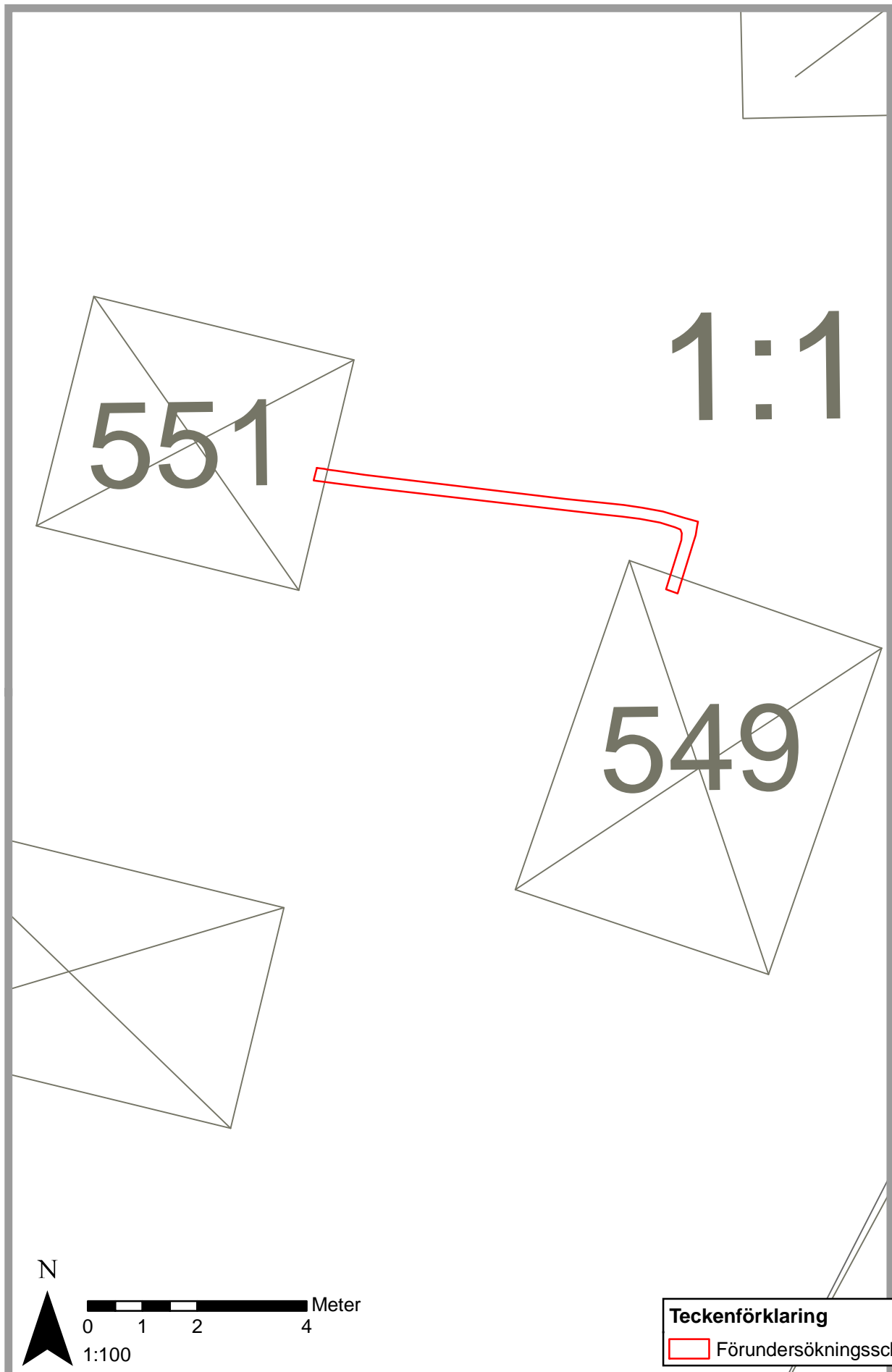
Raä 330

Undersökningsområde och tidigare undersökningar

Förundersökningens schakt

Ritningsförteckning

Nr	Typ	Objekt	Område	Sign	Renrit.	Bilagenr
1	Plan (skiss)	Schakt	Jordbrogränd	OÖ	Nej, schaktet överförd till digital planritning	3

Schaktets utbredning har digitaliserats med ritningen som grund och lagts in i den digitala kartan över Gammelstad.

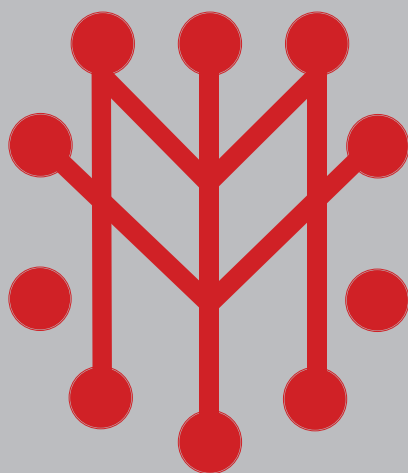
Fotolista arkeologisk förundersökning Jordbrogränd

Acc nr: 2010:297:01-07

Fotografer: Olof Östlund (OÖ), Carina Bennerhag (CB)

Fet markering av text i listan anger vilka bilder som är med i rapporten.

Acc nr	Motiv	Taget från	Fotograf
2010:297:01	Markytan mellan kyrkstuga 551 (till höger) och 549 (till vänster) före grävning.	N	OÖ
2010:297:02	Schaktet från kyrkstuga 551. Till vänster i bilden syns fyllnadsmassor som hör till stugans grund.	S	CB
2010:297:03	Schaktet mot kyrkstuga 549. På bilden syns också Olof Östlund	V	CB
2010:297:04	De fynd som påträffades i matjorden hör alla 1900-talet till, möjligen slutet av 1800-talet. Tegelbitar, ett gångjärn till en gamma dörr, en 33 cl glasflaska, en bit porslin. Matjorden är omrörd.	Närbild	CB
2010:297:05	Porslinsbit	Närbild	CB
2010:297:06	Olof Östlund sondar i botten på schaktet för att se hur långt ned matjorden sträcker sig.	V	CB
2010:297:07	Schaktet i hela sin längd. Foto från väggen på kyrkstuga 551.	V	CB

Norrbottens museum
Box 266, Storgatan 2, 971 08 Luleå
Telefon 0920-24 35 02
Fax 0920-24 35 60
norrbottens.museum@nll.se
www.norrbottensmuseum.se

NORRBOTTENS
LÄNS LANDSTING